

1.01
Prejeto 13.6. 2014

UDK: 172.15: 323.1(497.4)«1918/1941»

Jurij Perovšek*

Vprašanje domoljubja na Slovenskem v času Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev/Jugoslavije 1918–1941

IZVLEČEK

Vrednostno razumevanje domoljubja, postavljeno v presečišče med slovenstvom in jugoslovanstvom, je slovensko politiko v prvi Jugoslaviji v izjemno pomembnem narodnem vprašanju razdelilo na dve ostro ločeni strani. Prva, katere najvidnejši predstavnik je bila liberalna politika, je zagovarjala jugoslovansko unitaristično in centralistično stališče in je kljub posameznim zagotovitvam o spoštovanju slovenske kulturne tradicije izražala odpoved slovenskemu domovinskemu čustvu, ki ga je nadomestila z jugoslovanskim domoljubjem. Druga pa je zagovarjala avtonomistično-federalistično stališče ter je na podlagi odločnega zagovarjanja slovenske narodne individualnosti zahtevala federativno preoblikovanje jugoslovanske države in vzpostavitev upravno enotne avtonomne Slovenije z lastnim parlamentom in vlado. Najvidnejša predstavnica slovenskega avtonomistično-federalističnega domoljubnega stališča je bila najmočnejša slovenska stranka – katoliška Slovenska ljudska stranka. Ko je druga svetovna vojna zajela Slovenijo, so se okoliščine dojemanja domoljubne zavesti drastično spremenile. Njen značaj in pomen je pogojil z etnocidno okupacijo in večplastnim slovenskim ravnanjem utemeljeni vojni čas.

Ključne besede: Država SHS, Kraljevina SHS/Jugoslavija, slovenstvo, jugoslovanstvo, domoljubje, avtonomizem, unitarizem

ABSTRACT

THE QUESTION OF PATRIOTISM IN SLOVENIA IN THE TIME OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES / YUGOSLAVIA 1918–1941

In the First Yugoslavia the understanding of the values of patriotism at the intersection of Slovenianism and Yugoslavism divided the Slovenian politics with regard to the extremely important national question into two strictly separate sides. The first, most visibly represented by the liberal politics, argued for the Yugoslav unitarian and centralist viewpoint. Despite individual assurances about the observance of the Slovenian cultural tradition it expressed the renunciation of the

* dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; jurij.perovsek@inz.si

Slovenian patriotic feelings, which it replaced with Yugoslav patriotism. The other side supported the autonomist-federalist standpoint. On the basis of a resolute defence of the Slovenian national individuality it demanded a federal transformation of the Yugoslav state and establishment of an administratively united and autonomous Slovenia with its own parliament and government. The most prominent representative of the Slovenian autonomist-federalist patriotic viewpoint was the strongest Slovenian party – the Catholic Slovenian People's Party. When World War II engulfed Slovenia, the circumstances of the perception of the patriotic consciousness changed drastically. Its character and significance were now defined by the war and characterised by the ethnocidal occupation and multi-layered Slovenian actions.

Keywords: State of SHS, Kingdom of SHS/Yugoslavia, Slovenianism, Yugoslavism, patriotism, autonomism, unitarianism

I.

»Res, bil sem zvest Avstrijec in gabala se mi je očitna in posebno skrivna koruptna agitacija zoper Avstrijo. Želel pa sem od nekdaj, da bi se Jugoslovani v okviru Avstrije združili v eno celoto. Vedel sem pa, da je izvršitev te želje nemogoča brez izredno hude prekucije. No, vojska je pa vse tako pretresla in preobrnila, da se mi je ta združitev zdela mogoča. Ker je na to merila majniška deklaracija, mi je bila draga. Ker se pa ljudje niso zato vнемali, ali bolj prav, ker se niso znali prav orientirati in se niso gibali, jaz sem pa čutil, *da bo vse izgubljeno in bomo ponemčeni* (podčrtal J. P.), ako se v tem ugodnem času ne dvignemo, sem storil korake, da smo se podpisale vse stranke (mišljena je t. i. ljubljanska izjava z dne 15. septembra 1917, izhodišče znanega deklaracijskega gibanja v letih 1917–1918 – op. J. P.). Moj podpis je bil merodajen in začelo se je gibanje, ki je omogočilo Jugoslavijo. Hvala Bogu, ki je vse okolnosti tako vodil, da so bili moji koraki popolnoma zakoniti.«¹

Z gornjimi besedami enega najvidnejših slovenskih narodnopolitičnih voditeljev v zadnjih dveh desetletjih habsburške monarhije, ljubljanskega škofa dr. Antona Bonaventure Jegliča, lahko najbolje ponazorimo zaton dolga leta nespornega avstrijskega domoljubja pri Slovencih in njihovo odločitev za jugoslovansko državo leta 1918. Vanjo jih je vodila želja po narodnostni ohranitvi in njeni polni uveljavitvi, ki je v Avstro-Ogrski niso mogli doseči. Odhod Slovencev iz Avstrije je izražal voljo po življenju v drugi domovini, taki, v kateri bodo imeli »bistveno večje možnosti za odločanje o svojih temeljnih družbenopolitičnih, socialno-ekonomskih in kulturno-prosvetnih zadevah kot v (...) avstroogrski monarhiji, torej široke avtonomistične oziroma fede-

¹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Zbirka dopolnilnega gradiva o delavskem gibanju in narodno-osvobodilni borbi (AS 1871), Jeglič, dr. Anton Bonaventura, Dnevnik (Prepis), zapis z dne 14. 7. 1920. O ljubljanski izjavi in še pred njo majniški deklaraciji leta 1917 ter deklaracijskem gibanju gl. Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. Ljubljana 2005 (dalje Slovenska novejša zgodovina), str. 158–162.

ralistične pravice«. ² Nova domovina – vsenarodno zelena jugoslovanska država – naj bi torej pomenila deželo svobode, blagostanja in sreče, končno doživeti narodnostni vzpon, ki daje smisel in samostojni zgodovinski prostor slovenskemu domoljubju.

Po odhodu iz Avstrije je sprva kazalo, da so Slovenci dosegli svoj tedanji narodno-politični ideal. Izrekli so ga še v času avstrijskega državnega obstoja, ko so 16. in 17. avgusta 1918 v Ljubljani ustanovili Narodni svet za slovenske dežele in Istro (Narodni svet). Ustanovitev Narodnega sveta je temeljila v zamisli na vzpostavitev povsem samostojne, zunaj Avstro-Ogrske monarhije oblikovane države habsburških Jugoslovancev. Narodni svet, ki mu je predsedoval tedanji vodilni slovenski politik in načelnik katoliške Vseslovenske ljudske stranke (VLS) dr. Anton Korošec, so sestavljali predstavniki VLS, liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS), tržaškega političnega društva Edinost, Političnega in gospodarskega društva za Slovence in Hrvatov v Istri in Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Ustanovnega zbora Narodnega sveta se je udeležila tudi Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS), ki pa je izjavila, da svojih delegatov kot članov Narodnega sveta še ne bo poslala, a da se bo njegovega delovanja vendarle udeleževala. ³

Z ustanovitvijo Narodnega sveta je bilo na novo osmišljeni domoljubni podlagi oblikovano vrhovno politično predstavniško telo, ki je prevzelo vodenje ter opredelilo cilje slovenskega narodno emancipacijskega gibanja leta 1918. Predsednik Narodnega sveta Korošec jih je v komuniqueju, izdanem ob njegovi ustanovitvi, opredelil v spominu na »državne pravice, katere je užival in izvrševal slovenski narod v svoji državi, [in] so prešle za več kot tisoč let v tuje roke. *Samoodločba narodov nam jih bode zopet vrnila ter združila troimeni narod Slovencev, Hrvatov in Srbov v samostojno veliko državo Jugoslavijo.*« ⁴ V teh besedah je bil jasno opredeljen glavni namen Narodnega sveta – »oblikovanje lastne slovenske državnosti, zamišljene kot del bodoče jugoslovanske državne zveze«. ⁵

Po pretrganju državnopravnih vezi med slovenskimi deželami in Avstrijo, izvršenim z domoljubnim nastopom slovenskega vojaštva, ki je na veliki narodni manifestaciji 29. oktobra 1918 na Kongresnem trgu v Ljubljani odpovedalo prisego habsburškemu cesarju in priseglo vdanost in zvestobo novi Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov (Država SHS), ⁶ je bila v tedanjem zgoščenem narodno emancipacijskem dogajanju oblikovana prva svobodna in demokratična slovenska nacionalna vlada – Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani (Narodna vlada). Sestavljali so jo predstavniki vseh tedanjih slovenskih političnih strank: VLS, JDS in JSDS. Narodna vlada je, z izjemo področja za zunanje zadeve, zajemala vsa najbolj vitalna

² Miroslav Stiplovesek: Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918–1929). V: Časopis za zgodovino in narodopisje, 1994, št. 1, str. 77.

³ Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918 : študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ljubljana 1998 (dalje Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918), str. 16.

⁴ Građa o stvaranju jugoslavenske države (1. I – 20. XII 1918): tom I. Beograd 1964, str. 256.

⁵ Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo : politika na domačih tleh med vojno 1914–1918. Ljubljana 1971, str. 256.

⁶ Prav tam, str. 263–267.

področja izvajanja državne oblasti. Imela je 12 upravnih oddelkov, t. i. poverjeništev: poverjenišтво za notranje zadeve, za prehrano, za uk in bogočastje, za pravosodje, za socialno skrbstvo, za finance, za promet, za industrijo in za trgovino, za javna dela in obrt, za poljedelstvo, za narodno obrambo in zazdravstvo. Z nastankom Narodne vlade so si Slovenci – sicer za kratek čas in ne v vsenarodnem obsegu – prvič v novejši zgodovini vladali sami. Narodna vlada je bila namreč po posebni Naredbi o prehodni upravi, ki jo je sporazumno z najvišjim organom oblasti v Državi SHS – Narodnim Vijećem Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu – razglasila v svojem Uradnem listu 21. novembra 1918 »za vsa oblastva, vse urade in javne organe, kar jih je v tem (slovenskem – J. P.) ozemlju, najvišja upravna oblast in službena instanca«. Narodna vlada je obenem tudi z drugimi ukrepi upravno in politično združila slovensko ozemlje, s čimer je Slovenija postala državnoppravna enota.⁷ Člani »prve slovenske narodne vlade« – tako jo je že 2. novembra 1918 razumel in imenoval liberalni Slovenski narod⁸ – so v pravem domoljubnem vzdušju združeno in brez medsebojnih nasprotovanj vodili vse tedanje slovensko državopolitično, gospodarsko, vojaško in kulturno življenje. Med njimi je »vladalo vzorno prijateljstvo in vsi sklepi so bili storjeni soglasno. Delalo je vse in iz srca delalo, vsak na svojem mestu.«⁹ To je bila temeljna značilnost Narodne vlade, ki je bila nosilka slovenske konfederativne suverenosti v Državi SHS. Le-ta je z izjemo Prekmurja, Medžimurja, Bačke, Baranje in Banata obsegala vse jugoslovansko ozemlje nekdanje Avstro-Ogrske, to je Slovenijo,

⁷ Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, 21. 11. 1918, št. 11, Naredba celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani; Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev : od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ljubljana 1961, str. 469.

⁸ Slovenski narod, 2. 11. 1918, Proglasitev narodne vlade. – V zgodoviniopisju ugotovitev, da je bila Narodna vlada SHS v Ljubljani prva slovenska nacionalna vlada, že dalj časa ni več sporna. V širši javnosti pa je še vedno prisotno tudi stališče, ki kot prvo slovensko narodno vlado poudarja t. i. ajdovsko vlado, to je Narodno vlado Slovenije, oblikovano 5. 5. 1945 v Ajdovščini. Take ocene je – poleg drugih avtorjev – že leta 1992 jasno zavrnil Bojan Balkovec, ki je svoje delo Prva slovenska vlada začel z naslednjim opozorilom: »Ves čas po letu 1945 je veljalo prepričanje, da je prva Narodna vlada tista, ki je bila ustanovljena v Ajdovščini 5. maja 1945, kar pa seveda ni ustrezalo resnici. Pomembnost in prelomnost dogajanj konec leta 1918 sta bili porinjeni vstran in zamenjalo ju je glorificiranje ‚petomajske‘ vlade. Tudi protesti v javnosti niso bili dovolj za pravilno vrednotenje dogodkov ob koncu prve svetovne vojne.« (Bojan Balkovec: Prva slovenska vlada 1918–1921. Ljubljana 1992, str. 7). Ob tem naj opozorimo še na poudarke, ki jih je v recenziji omenjene knjige, objavljeni na njeni zadnji platnici, zapisal akad. prof. dr. Janko Pleterski: »Delo mag. Bojana Balkovca ‚Prva slovenska vlada‘ docela ustreza naslovu. Narodna oz. Deželna vlada (v letih 1918–1921) je pomemben pojav v zgodovini slovenske državnosti, a kot takšen premalo znan in malo navzoč v sodobni zavesti. Označevanje in masovna popularizacija narodne vlade, oblikovane 5. maja 1945, kot prve slovenske vlade, je zastrla zgodovinski spomin na dejansko prvo ‚narodno vlado‘ v letu 1918. V tem smislu je delo mag. Balkovca nujno potreben prispevek k uravnovešenju pozornosti na vse faze v zgodovini slovenske državnosti, ne glede na njihove vsakokratne politične nosilce ... Podan je dokaz, da je bil v času prehodnih državnih oblik 1918–1921 na ozemlju Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in nato Kraljestvu Srbov, Hrvatov in Slovencev, strukturno navzoč prvinski federalizem, v določenih momentih celo konfederalizem, s Slovenijo kot državno enoto.« Avtorjeva »neideološka predstavitev pomembne zgodovinske snovi utegne biti prednost v našem današnjem nervoznem in na vse strani nezaupljivem iskanju naše resnične identitete«.

⁹ Fran Erjavec: Slovenci : zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled. Ljubljana 1923, str. 68.

Hrvaško z Istro in Dalmacijo ter Bosno in Hercegovino. Narodna vlada je glede na italijansko zasedbo Trsta, Goriške, Istre in postojnskega okrožja na Kranjskem med 3. in 23. novembrom 1918 svojo efektivno oblast izvajala na večinskem delu nekdanje vojvodine Kranjske in na slovenskem ozemlju nekdanje vojvodine Štajerske, to je na dveh tretjinah današnje Republike Slovenije.¹⁰

Z združitvijo Države SHS in Kraljevine Srbije v Kraljevino SHS 1. decembra 1918 je nastopila nova domovinska preizkušnja Slovencev. Kraljevina SHS, nastala na podlagi uveljavitve srbskega centralističnega in monarhističnega razumevanja jugoslovanske skupnosti, ki so ga podprle tudi druge jugoslovanske unitarnocentralistične sile,¹¹ je Slovence postavila pred novo eksistencialno odločitev. Ustavno uzakonjeno jugoslovansko unitarnocentralistično načelo (leta 1921 z Vidovdansko in leta 1931 z Oktroirano ustavo) je namreč jugoslovansko skupnost opredelilo kot državo enega (namišljenega) jugoslovanskega naroda, pri čemer naj bi bili že oblikovani jugoslovanski narodi le »plemena« tega enotnega naroda. Poleg tega je centralistični ustroj kraljevine posamezna nacionalna ozemlja v državi pretvoril v enotno jugoslovansko državnopravno področje.¹² Slovenske suverenosti in z njo povezanega enotnega narodnopolitičnega identitetnega oprijemališča – Slovenije, oblikovane kot državnopravne enote v času Države SHS, ni bilo več, prav tako pa tudi niso več obstajale historične državnopravne individualnosti drugih jugoslovanskih narodov. Slovenci (in drugi jugoslovanski narodi) so se znašli na zgodovinskem presečišču: ali sprejeti utopitev v izmišljenem jugoslovanskem narodu, ki naj bi predstavljal edino logično nacionalno podobo unitarno centralistično utemeljene jugoslovanske države, ali pa se taki nacionalni usodi upreti in se na podlagi zavesti o svoji narodni individualnosti boriti za pravico do svojega jezika, kulture in lastne nacionalne državnosti, ki bi jo zagotovila avtonomistično ali federativno preurejena jugoslovanska državna zveza. To presečišče je nato skozi različne politične in državnopravne stopnje v razvoju prve jugoslovanske države določalo vsebino domoljubja pri Slovencih v Kraljevini SHS/Jugoslaviji vse do njenega konca leta 1941.

II.

Vrednostno razumevanje domoljubja, postavljeno med slovenstvo in jugoslovanstvo, je slovensko politiko v prvi Jugoslaviji v izjemno pomembnem narodnem vprašanju razdelilo na dve ostro ločeni strani. Prva je zagovarjala jugoslovansko unitaristično in centralistično stališče. Poudarjala je, da je z nastankom jugoslovanske države nastopilo odločilno obdobje oblikovanja enotnega jugoslovanskega naroda, kar naj bi bil naraven in zgodovinsko utemeljen zaključek do tedaj nepovezanega razvoja posameznih južnoslovanskih etnij. Njihovo zbiranje v novo, višjo in politično

¹⁰ Perovšek, Slovenska osamosvojitve 1918, str. 91, 105–106.

¹¹ Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929. Ljubljana 1996 (dalje Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva), str. 71–103.

¹² Jurij Perovšek: »V zaželjeni deželi« : slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941. Ljubljana 2009 (dalje Perovšek, »V zaželjeni deželi«), str. 137–144, 162–165.

močnejšo jugoslovansko narodno skupnost naj bi zato pomenilo narodno državni smisel bivanja v centralistični Jugoslaviji, saj le taka država izravnava vse narodne, kulturne, gospodarske in državnopravne razlike med njimi; hkrati jim, pretopljenim in povzdignjenim v jugoslovanski državni narod, šele zagotavlja resnično zgodovinsko svobodo in osmišlja dotedanji narodno emancipacijski napor.¹³ Jugoslovansko unitaristično in centralistično stališče je podpiralo večje število med seboj idejno različnih strank, njegov najpomembnejši nosilec pa so bili liberalci, v dvajsetih letih organizirani v vsedrjavni JDS (od leta 1924 Samostojna demokratska stranka – SDS), v tridesetih pa v okviru vsedrjavne Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije oziroma Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS).¹⁴

Liberalci so odklanjali avtonomno Slovenijo in jo posmehljivo imenovali »državica od Ljutomera do Kranjske gore«. Prekmurje so iz nje izvzeli, ker je bilo po njihovem mnenju samoumevno, da si ga vzamejo Hrvatje.¹⁵ Unitaristično prepričanje JDS/SDS je v dvajsetih letih najbolj značilno poudaril tedanji vodilni slovenski liberalni politik dr. Gregor Žerjav, ki je 3. februarja 1924 dejal: »Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo, na danih uspehih našega kulturnega in gospodarskega dela graditi naprej v smeri čim večje združitve, udejestvovati organizatorne slovenske sposobnosti v vseh delih naroda, da zrastemo v nerazdvojno jugoslovensko celoto, združiti vse ustvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, to je želja slovenske demokracije. *S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povoljno rešen.* (podčrtal J. P.)«¹⁶ Slovenski unitaristični liberalizem je zato odklanjal »vsako nečisto razvijanje slovenskega jezika«¹⁷ in leta 1926 menil, da bo »pismena slovenščina l. 1950 precej bližja srbohrvaščini in narobe«. ¹⁸ Poglobljanje specifične slovenske nacionalne zavesti je bilo zanj odveč. Poleg tega je proti avtonomistični opciji nastopal tudi iz gospodarskih razlogov in potreb, kajti svaril je, da bi si Slovenija, obdana s »kitajskim zidom avtonomije«, zaprla pot v druge dele države.¹⁹

Gornja stališča so liberalci v tridesetih letih podkrepili še v t. i. Pohorski deklaraciji, ki so jo na pobudo tedanjega slovenskega liberalnega prvaka dr. Alberta Kramerja vodilni politiki JNS sprejeli 19. in 20. avgusta 1935. Deklaracija je poudarjala, da so Srbi, Hrvati in Slovenci »v etničnem oziru en narod in v skladu s tem more edino prava jugoslovenska misel biti soliden temelj za napredek nacije in razvoj države. *Narodno edinstvo je čuvstvo notranje, po usodi povzročene povezanosti Srbov, Hrvatov in Slovencev in prepričanje, da tvorimo vsi eno edinico, katere niti eden del ne bi mogel živeti*

¹³ Jurij Perovšek: Jugoslovanstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1999, št. 2, str. 14.

¹⁴ O slovenskih unitarnocentralističnih političnih silah v dvajsetih in tridesetih letih Perovšek, »V zaželeni deželi«, str. 145–146, 167.

¹⁵ Jutro, 31. 3. 1923, uvodnik z dne 30. marca. O vzrokih, ki so slovenski liberalni tabor navedli k jugoslovanskemu unitarnocentralističnemu narodnopolitičnemu programu Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 30–40.

¹⁶ Jutro, 5. 2. 1924, Jugoslovanska demokracija na pohodu.

¹⁷ Slovenski narod, 14. 3. 1925, Slovenski jezik.

¹⁸ Jutro, 1. 9. 1926, uvodnik z dne 31. avgusta.

¹⁹ Jutro, 1. 2. 1925, uvodnik z dne 31. januarja.

*svobodno in neodvisno življenje ter izven te celine razvijati svojih kulturnih in gospodarskih sposobnosti. (...) Jugoslovenci kot narod se morejo razvijati samo v unitaristični državi. Nosilec državnosti je ves naš narod, t. j. Srbi, Hrvati in Slovenci kot ena politična edinica, zbrana okrog svojega kralja. Praktično to zahteva, da se na eni strani državna politika ne sme in ne more voditi pod pretežnim vplivom samo enega dela naroda, a na drugi strani, da se ne more noben del naroda otresti obveznosti, ki jih ima napram celoti. Vprašanja, ki nimajo izrazito splošnodržav.[nega] značaja, se morajo reševati po pokrajinah (regionalno), uveljavljajoč pri tem do skrajnih meja načelo dekoncentracije uprave v banovinah z izgrajeno in finančno zasigurano samoupravo.*²⁰ Pohorska deklaracija je torej kot domovinski smisel poudarila liberalno načelo »enotnosti državnega ustroja in namena ter vseh narodnih, kulturnih, socialnih, gospodarskih in političnih vrednot.«²¹

III.

Liberalni unitaristični narodnopolitični pogled je kljub posameznim zagotovilom o spoštovanju slovenske kulturne tradicije izražal odpoved slovenskemu domovinskemu čustvu in ga nadomestil z jugoslovanstvom.²² Drugače pa je ravnala avtonomistično-federalistična stran. Postavila se je na slovensko domoljubno stališče in na podlagi odločnega zagovarjanja slovenske narodne individualnosti zahtevala federativno preoblikovanje jugoslovanske države in vzpostavitev upravno enotne avtonomne Slovenije z lastnim parlamentom in vlado. Tudi to stališče so zagovarjali idejno različni politični subjekti, njegova najvidnejša predstavica pa je bila najmočnejša slovenska stranka – Slovenska ljudska stranka (SLS), v katero se je leta 1920 preimenovala VLS.²³ Ta je že leta 1923 oblikovala celovit narodnopolitični program, ki ga je nato v različnih oblikah in z različno intenzivnostjo zagovarjala do leta 1941. Kot je februarja 1923 poudaril Anton Korošec, je bilo strankino temeljno stališče, »da smo in ostanemo Slovenci v tej državi sami svoji. To se pravi: mi ne mrzimo Hrvatov, ne Srbov, toda mi hočemo ostati samosvoj narod in se nočemo ne posrbiti, ne pohrvatiti. (...) Mi ne zaničujemo kulture drugih in priznavamo vrline tudi drugih narodov. Toda mi ljubimo svoje in hočemo zato ohraniti in ščititi slovensko kulturo. (...) Mi hočemo ščititi svoje slovensko gospodarstvo, (...) svoje slovenske finance. (...) *Mi smo oni, ki moramo braniti slovensko zemljo, slovenski jezik, slovenskega uradnika in obrtnika, slovenskega kmeta in delavca. Braniti moramo tudi – ne klerikalizem, ampak svobodo naše cerkve*, v kateri mi ne gledamo kake politične gospodarice in tudi ne kake dekle, ampak svojo mater, ki jo vsi ljubimo in spoštujemo. Zato bomo svojo

²⁰ Jutro, 22. 8. 1935, Beseda jugoslovenskih nacionalistov.

²¹ Narodno in državno edinstvo (uvodnik). V: Misel in delo, 1937, št. 11, str. 269.

²² Jurij Perovšek: O demokraciji in jugoslovanstvu: slovenski liberalizem v Kraljevini SHS/Jugoslaviji. Ljubljana 2013, str. 198; isti, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 272.

²³ O slovenskih avtonomistično-federalističnih političnih silah v dvajsetih in tridesetih letih Perovšek, »V zaželeni deželi«, str. 150–151, 171–172. Gl. še Janko Prunk: Slovenski narodni vzpon: narodna politika 1768–1992. Ljubljana 1993 (dalje Prunk, Slovenski narodni vzpon), str. 241–265, 269–295.

mater štiti z vsemi silami, da se bo mogla svobodno razvijati v javnosti in v šoli. (...) Hočemo, da slovenski narod ostane, da živi in da se v svojem jeziku nadalje razvija in izpopolnjuje. Zato bomo s podvojeno ljubeznijo nastopili v bran za pravice našega ljudstva.«²⁴ In te so, kot je navedla SLS, politična, gospodarska, socialna, kulturna in narodna samostojnost slovenskega ljudstva, pravica Slovencev, da v lastnih stvareh na lastnih tleh gospodarijo sami, da si sami delajo postave, sami odločajo o svojih zadevah in sami razpolagajo s svojim premoženjem.²⁵ Korošec je ob tem pojasnil še stališče SLS do jugoslovanske države. Poudaril je, da je »naša stranka (...) absolutno in brezpogojno za to državo«, saj njen namen ni, da bi jo z avtonomijo oslabil in raztrgal, ampak želi, da bi imel vsak njen del možnost nadaljevati svoje kulturno poslanstvo in po avtonomiji vzljubiti državno enotnost, ki mu omogoča svoboden razvoj. Z avtonomijo pa tudi hočemo, »da živimo in se razvijemo Slovenci pod slovenskim solncem svobodno po svoji individualnosti. Ne oslabil, ampak ojačiti hočemo z avtonomijo državo, jo napraviti za prijetno bivališče vseh narodov, zadovoljnost in srečo ji želimo prinesiti. In da se narodno nočemo potopiti v srbsko-hrvatskem morju, kdo nam hoče to zameriti?«²⁶

Poleg SLS je leta 1923 zelo udarno federalistično stališče zagovarjala tudi krajši čas obstoječa Slovenska republikanska stranka pisatelja in dramatika dr. Antona Nováčana. Stranka je bila prepričana, da je slovenski narod dovolj zrel, da se upravlja sam in diha »na svoja lastna pljuča«, ter je za Slovence zahtevala popolno narodno suverenost in državnost po vzoru Švice in Združenih držav Amerike.²⁷ V dvajsetih letih so se na podlagi prepoznavnega domoljubja za spoštovanje slovenske individualnosti in uveljavitev federativne skupnosti z močnimi vsebinskimi utemeljitvami zavzele še manjša liberalna Narodno socialistična stranka (NSS) ter socialnoreformni Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev (SRSKD) in Slovenska kmetijska stranka (SKS). NSS je poudarila, da je zgodovina utemeljila posebno kulturno življenje slovenske »pokrajine«. Le-to izhaja »prvič iz posebnosti etnične psihe ljudstva, ki je na Slovenskem prebivalo, drugič pa iz duševnosti oblikujočih učinkov slovenskega jezika in kulturnih zakladov, ki so se bili v njem nakopičili. Ta dva činitelja sta ustvarila izvestno individualnost, ki jo ravno imenujemo slovensko in ki je utemeljila zaznamovanje ljudstva, ki jo je začelo nositi z imenom slovenskega naroda«. Zato za NSS slovenstvo ni bila »kaka teorija, še manj politični program, ampak (...) enostavno ugotovitev danes obstoječih sil naše notranjosti, našega jezika in naše kulturne preteklosti«. ²⁸ NSS je ob tem priznavala tudi jugoslovansko domoljubno stališče, a pogojeno v federativni ureditvi države.²⁹ Posebej na slovensko domoljubje pa sta se osredinili SRSKD in SKS. SRSKD je na podlagi naravnih in zgodovinskih dejstev

²⁴ Slovenec, 6. 2. 1923, Zbor zaupnikov SLS.

²⁵ Sodite po delih! : vsem, ki so dobre volje! : kaži pot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost. Ljubljana : samozaložba, 1923, str. 27, 1–4.

²⁶ Slovenec, 15. 3. 1923, Veličasten shod javnih in zasebnih nameščencev.

²⁷ Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 151.

²⁸ Jugoslavija, 29. 11. 1921, Kaj je s slovenstvom?

²⁹ Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 210–213.

slovenskega naroda poudarjala vse, »kar tvori bistvo slovenskega človeka: 1. njegov jezik; 2. njegovo verstvo; 3. njegov način mišljenja in čustvovanja, s katerim gleda, pojmuje in si ureja svet«. ³⁰ Podobne duševne dobrine je zagovarjala tudi SKS. Upoštevala je vse bistvene življenjske pogoje Slovencev in računala z vsemi njihovimi tvornimi silami. Zato je bila odločena poskrbeti, »da ostanejo vse te sile tudi v bodoče take in da so vsi življenjski pogoji Slovencev neokrnjeni. Kar je slovenski narod v zgodovinskem razvoju in borbi za obstanek in napredek ustvaril,« je zapisala v svojem programu, »visoko spoštujemo in smatramo njegovo zavest, njegov jezik, verstvo, način mišljenja in čustvovanja za podlago njegovega bodočega udejstvovanja. Vse to bo Slovenska kmetijska stranka vedno visoko cenila in dalje izpopolnjevala. Brez teh dobrin smatramo, da Slovenci ne bi mogli uspešno sodelovati s Hrvati, Srbi in drugimi južnimi Slovani pri stavbi skupne kulture in države. Močne in tvorne skupne države ter kulture ne more biti brez jake Slovenije.« ³¹ Za suvereno slovensko skupnost so se od leta 1922 zavzemali tudi v ilegali delujoči komunisti, vendar so svoje federalistično domoljubje zavestno podrejali po njihovem prepričanju pomembnejšemu načelu – revolucionarni preobrazbi slovenske družbe in vzpostavitvi diktature proletariata. ³²

V tridesetih letih je glavna nosilka političnega boja za slovensko uveljavitev v Kraljevini Jugoslaviji, Slovenska ljudska stranka, svoje domoljubno stališče izrazila v več ključnih programsko političnih izjavah. Najpomembnejša so bile znane Ljubljanske punktacije, ki jih je SLS oblikovala 1. januarja 1933. ³³ SLS je v punktacijah najprej poudarila, da je slovenski narod razdeljen med štiri države – Jugoslavijo, Italijo, Avstrijo in Madžarsko, zato je njegova poglobljena zahteva združitve v eno samo politično enoto, saj se le v tem primeru lahko ohrani in vsestransko razvija. Naloga največjega dela naroda, ki živi v Jugoslaviji, je, da si za ta ideal prizadeva vse dotlej, dokler ne bo uresničen. Zato si mora slovenski narod v jugoslovanski državi pridobiti tak samostojni položaj, da bo trajno privlačil vse ostale dele slovenskega naroda, ki živijo v drugih državah. Slovenskemu narodu morajo biti v Jugoslaviji zagotovljeni njegova narodna individualnost, narodno ime, njegova zastava, etnična celovitost, razpolaganje s svojimi finančnimi sredstvi, njegova kultura in politična svoboda. Punktacije so še zahtevale socialno zakonodajo, ki bo zagotovila harmoničen razvoj vseh socialnih stanov, zlasti kmečkega in delavskega. Uresničitev teh ciljev je mogoča le v svobodnem sporazumu Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki mora na demokratični podlagi preurediti jugoslovansko državo na več enakopravnih enot, ena od njih pa naj bi bila tudi Slovenija. Punktacije so še poudarile, da želijo Slovenci sodelovati z vsemi političnimi silami, ki stremijo k preureditvi države. ³⁴

Jugoslovanski unitaristični režim se je na punktacije SLS silovito odzval. Stran-

³⁰ Jurij Perovšek: Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929). Ljubljana 1998, str. 163.

³¹ Prav tam, str. 169.

³² Jurij Perovšek: Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941. Ljubljana 2012, str. 64–272.

³³ Prim. Janko Prunk: Punktacije. V: Enciklopedija Slovenije, 10. Ljubljana 1996, str. 17.

³⁴ Slovenska novejša zgodovina, str. 341.

kino vodstvo, vključno s Korošcem, je od 27. januarja 1933 do 21. oktobra 1934 konfiniral, SLS pa je nato šele v letih 1937–1938 znova začela stopnjevati svoje narodnopolitične zahteve.³⁵ Vendar ji v jugoslovanskih ustavnopolitičnih pogojih ni uspelo, da bi lahko uresničila svoje avtonomistično-federalistične načrte. K njihove- mu udejanjenju se je v dvajsetih letih najbolj približala v času delovanja t. i. oblastne samouprave v letih 1927–1929. Centralistični sistem Vidovdanske ustave je namreč dopuščal, da so lahko oblasti (upravno-teritorialne enote, na katere je bila razdeljena Kraljevina SHS) samostojno urejale posamezna vprašanja svojega kulturno prosvetnega in socialno gospodarskega razvoja. SLS, ki je leta 1927 na volitvah v skupščini ljubljanske in mariborske oblasti, na kateri je bilo razdeljeno slovensko ozemlje, dobila absolutno večino, je tako v tem času veliko storila za napredek Slovenije na kulturno prosvetnem in socialno gospodarskem področju. Pri tem pa je dominantni politični položaj na Slovenskem izkoriščala tudi za svoje strankarske koristi.³⁶ Enako je ravnala tudi v drugi polovici tridesetih let, ko je leta 1935 ob spremembi režima v Dravski banovini, v katero je bila tedaj vpeta Slovenija, dobila absolutno oblast.³⁷ V tistem času je vzpostavila neke vrste »tiho avtonomijo«, ki pa ni imela zakonske podlage. Le-te kljub političnim in upravnim naporom zaradi različnih vzrokov – tudi zaradi grožnje bližajoče se vojne konec tridesetih let – ni uspela zagotoviti.³⁸

V času, ko je SLS vzpostavljala zakonsko neuresničeno avtonomijo, je bila o slovenskem domoljubju podana tudi pomembna načelna izjava. Oblikoval jo je Anton Korošec, ki je predstavil globoko občuteno in med Slovenci široko ponotranjeno podobo slovenstva. V spremni besedi k Spominskemu zborniku Slovenije, izdanem ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije, je zapisal:

»Naselili smo se na križišču potov, ki vodijo od severa na jug, od vzhoda na zahod. Drzno smo se zarili v srednjo Evropo in ko se je ta, ob preseljevanju narodov vsa nemirna, zopet umirila, smo se znašli, najmanjši med slovanskimi narodi, na točki, kjer se stikajo tri velike evropske rase. Težko, za nadaljnjo usodo Slovencev odločilno dejstvo! Izgubili smo kmalu svojo politično samostojnost, menjali gospodarje in gledali borbe tujerodnih mogočnikov za našo zemljo. Če bi nam bilo usojeno, da izginemo, bi se bilo to že zdavnaj zgodilo. Toda vse je minilo, narod, v temeljih zdrav, pa je ostal, vztrajal in se kalil ob naporih tujih sil, ki so si postavile cilj, da uničijo vse, kar je slovenskega. V teh borbah je politično dozorel in zmagal.

(...)

Tudi v socialnem in gospodarskem pogledu se nam ni bati za obstoj. Slovenci

³⁵ Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 172–179.

³⁶ Miroslav Stiplovšek: Slovenski parlamentarizem 1927–1929: avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljubljana 2000 (dalje Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927–1929), str. 106–302, 325–331, 346.

³⁷ Jure Gašparič: SLS pod kraljevo diktaturo : diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935. Ljubljana 2007, str. 271–277.

³⁸ Stiplovšek, Slovenski parlamentarizem 1927–1929, str. 335, 338–342. Perovšek, »V zaželjeni deželi«, str. 221–224.

smo narod dela. Če doma ni bilo prilike in možnosti, smo ga šli iskat daleč po svetu. Nismo navajeni živeti od rent in kapitalov. Naš kruh je bil in je vedno pošteno prislužen. Pot, po kateri smo si gradili in ustvarjali boljše življenjske pogoje, ni pokrita s krvjo in krivicami. Ljubezen in vzajemnost sta podlaga našemu združništvu, ki je pravi primer gospodarske organizacije malega človeka na krščanskih in socialnih temeljih. Na ta edini pravi način organizirano gospodarstvo je celotnemu narodnemu življenju dalo dovolj zdravja, da se v njem niso naselile kali modernih bolezni. Brez pretresljajev, skozi katere so morali drugi narodi, sledimo Slovenci času in napredku.

Mirno in z optimizmom zremo zato v bodočnost. Če smo se obdržali skozi stoletja brez lastne države, nam bo to toliko lažje v Jugoslaviji, kjer smo svojo usodo povežali s srbskim in hrvatskim narodom. Če so se nam neprijazne sile podvojile, smo mi svoje podesetorili. Pot našega naroda se šele začinja. Ne v zaton, temveč v življenje, z vero v Boga in v samega sebe!³⁹

Ob Koroščevem krščansko-idejnem razumevanju domoljubja (domoljubje je bilo vidno tudi v radikalni katoliški idejni akciji dr. Lamberta Ehrlicha⁴⁰) so tedaj na Slovenskem živele še njegove druge oblike: v Vidmarjevem liberalnem narodno utemeljevalnem naporu, poudarjenem že leta 1932 v njegovem Kulturnem problemu slovenstva,⁴¹ v publicističnem in političnem delovanju levo demokratičnih in humanitetnemu idealu zavezanih intelektualcev (Lojze Ude, dr. Dragotin Lončar)⁴² in v ljudsko frontnem gibanju, ki je s svojo protifašistično vsebino slovenskemu domoljubju dalo aktualen zgodovinski pečat. K temu so – ob svojem temeljnem revolucionarnem namenu – pomembno prispevali komunisti.⁴³ Ob njih pa so znali tudi v drugih političnih vrstah dobro osmisлити temeljna vprašanja narodove svobode. Tako se je z osnovnimi prvinami ljudsko frontnega gibanja spajalo razmišljanje enega od tvorcev demokratične preobrazbe slovenskega sokolstva Josipa Rusa, ki je domoljubje razumel kot etično vzajemno sožitje članov naroda, tako, v katerem je narodnostno življenje »zavestno-moralno-skupinsko (kolektivno, občestveno) izživljanje za produkcijo novih kulturnih vrednot«. Rus je v tem utemeljil moralno moč in etiko narodnostnega življenja, ki ne dopušča podrejenosti, kajti narodnost je hkrati »suverenost in samoopredeljivost«. Zato je tuja oblast nezdržljiva z osnovo narodnosti, kar terja, da mora vsak narod »nujno stremeti za svobodo in samostojnost po zahtevi lastnega

³⁹ Anton Korošec: Verujmo v svoj narod. V: Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, str. [13, 14].

⁴⁰ Anka Vidovič-Miklavčič: Mladina med nacionalizmom in katolicizmom : pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije. Ljubljana 1994, str. 152; ista Ehrlich – duhovni vodja stražarjev. V: Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje 2002, str. 197–207.

⁴¹ Josip Vidmar: Kulturni problem slovenstva. Ljubljana 1932.

⁴² Lojze Ude: Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor 1972, str. 274–319, 323–332, 352; Jurij Perovšek: Lončarjevi narodni in idejnopolični pogledi v času med svetovnima vojnoma. V: Glasnik Slovenske matice, 1994, št. 1–2, str. 47–54.

⁴³ Janko Prunk: Pot krščanskih socialistov v Osvobodilno fronto slovenskega naroda. Ljubljana 1977, str. 135–204; isti Slovenski narodni vzpon, str. 269–295; Alenka Nedog: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji : od leta 1935 do 1941. Ljubljana 1978, str. 47–285.

bistva«. V tej zvezi je izrecno poudaril, da je tisti, ki izroča svobodo in samostojnost tujcu, izdajalec naroda. Izraz in razvoj narodnosti namreč nista možna pod tujim vodstvom, saj to ne dovoljuje narodnega samoodločevanja (suverenitete).⁴⁴ Ob omenjenem razmišljanju so se z ljudsko frontnim duhom in gibanjem prepletala še v vseh političnih taborih dejavna narodnoobrambna gibanja, ki so po priključitvi Avstrije k nemškemu Reichu leta 1938 osrednjo pozornost namenila predvsem severni meji in nevarnosti nadaljnjega širjenja nacističnih organizacij in propagande.⁴⁵ Posebna oblika domoljubne dejavnosti je bilo tudi delovanje ilegalnih liberalnih skupin, ki so v prvem obdobju druge svetovne vojne (1939–1941) v povezavi z britanskimi obveščevalnimi službami aktivno delovale proti Reichu, izvajale sabotaže na nemških transportih, organizirale ilegalne povezave v tujino in pomagale zbirati obveščevalne podatke o nemški vojski na slovenskih mejah.⁴⁶

Pred začetkom druge svetovne vojne na Slovenskem se je slovensko domovinsko čustvo prelivalo na ideološki in politični paleti medsebojnega zблиževanja, razhajanja in že obstoječih ostrih političnih delitev. Domoljubje je bilo razumljeno in izraženo na različne načine in v različnih oblikah, ko pa je vojna zajela Slovenijo, je nastopila nova vrednostna preizkušnja domovinske zavesti. Okoliščine njenega dožemanja so se drastično spremenile, kajti njen značaj in pomen sta pogojila z etnocidno okupacijo in večplastnim slovenskim ravnanjem utemeljen vojni čas.

Jurij Perovšek

THE QUESTION OF PATRIOTISM IN SLOVENIA IN THE TIME OF THE KINGDOM
OF SERBS, CROATS AND SLOVENES / YUGOSLAVIA 1918–1941

S U M M A R Y

After the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy, when what had been undisputable Austrian patriotism among Slovenians ended, patriotism in Slovenia was defined by the new historical situation. At first patriotism, in terms of contents, was based on the Slovenian confederate independence, achieved in the context of the State of Slovenes, Croats and Serbs. This state existed since the secession of the Habsburg Yugoslavians on 29 October 1918 from Austro-Hungary until their unification with the Kingdom of Serbia and the formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of SHS) on 1 December 1918.

With the establishment of the Kingdom of SHS (renamed as Kingdom of Yugoslavia in 1929), Slovenian patriotism was once again put to the test. The constitution of the Kingdom of SHS provided for a unitarian-centralist character. Accordingly the Yugoslav community was defined as a state of a single (imaginary) Yugoslav nation, and what had been the already formed Yugoslav nations were supposedly only individual »tribes« of this single nation. Furthermore, the centralist system of the Kingdom transformed the individual national territories within this state into a single Yugoslav state-legal area. Thus Slovenians (as well as the other Yugoslav nations) found themselves at the historical crossroads: either to drown in an imaginary Yugoslav nation, supposedly representing the only logical national structure of the unitarian-centralist Yugoslav state; or to resist such a national destiny on the basis of the consciousness about one's own national individuality and fight for the right to one's own language, culture and

⁴⁴ Josip Rus: Narodnost in sovrašstvo. V: Sokol, 1937, št. 8–9, str. 113, 114.

⁴⁵ Slovenska novejša zgodovina, str. 401.

⁴⁶ Jerca Vodušek Starič: Slovenski špijoni in SOE : 1938–1942. Ljubljana 2002, str. 109–212.

national statehood, which could be ensured by the autonomist or federally rearranged Yugoslav state union.

In the First Yugoslavia the understanding of the values of patriotism at the intersection of Slovenianism and Yugoslavism divided the Slovenian politics with regard to the extremely important national question into two strictly separate sides. The first, most visibly represented by the liberal politics, argued for the Yugoslav unitarian and centralist viewpoint. Despite individual assurances about the observance of the Slovenian cultural tradition it expressed the renunciation of the Slovenian patriotic feelings, which it replaced with Yugoslav patriotism. The other side supported the autonomist-federalist standpoint. On the basis of a resolute defence of the Slovenian national individuality it demanded a federal transformation of the Yugoslav state and establishment of an administratively united and autonomous Slovenia with its own parliament and government. The most prominent representative of the Slovenian autonomist-federalist patriotic viewpoint was the strongest Slovenian party – the Catholic Slovenian People's Party.

Besides these main propagators, either the autonomist or unitarian understanding of patriotism was also expressed by other political subjects. In this sense the people's front movement, which left a contemporaneous historical mark on the Slovenian patriotism with its anti-fascist endeavours, was especially prominent in the second half of the 1930s. The communists and their fundamental revolutionary goals made an important contribution to this. Apart from them other political organisations were also able to substantiate the basic questions of the national freedom quite well. Before World War II broke out, the Slovenian patriotic feelings had meandered through the ideological and political range of mutual approximation, separation, and the already existent strict political divisions. Patriotism was understood and expressed in various ways and forms. However, when the war engulfed Slovenia, the Slovenian patriotic consciousness and its values were put to the test yet again. The circumstances of its perception changed drastically, since its character and significance were now defined by the war, characterised by the ethnocidal occupation and multi-layered Slovenian actions.